

עת-מזל

עמק לחלדות ארץ ישראל ועם ישראל

תל-אביב -
בליל סגנונות שיצר סגנון

תלמידי ירושלים טיילו בארץ כבר במאה הקודמת

מאת יפה ברלוביץ

תלמידות ירושלמיות בטיול סביב חומות העיר העתיקה בשנת 1911

בגנים נטיילה, בציון המעוטרת

להעלות להבה גדולה למען יראונו ויחלצונו מצרתנו. והתלמידים רקדו מסביב למדורה ממש כריקוד החסידים במירון כליל ההדלקה. וכמה גדולה השמחה בשוכנו אל דרך המלך, וכיחוד בהתגלות לעינינו מראש ההר של דרך שכם – מראה ירושלים הלילית הטבועה במאות מנורותיה!"

התועלת שבטיולים

מסעות-התלמידים של בית-ספר "למל" לא הצטמצמו לסביבות ירושלים בלבד. באותם זכרונות ממשיך ילין לספר על מסע של שבוע ימים למדבר יהודה, כשמורה-הדרך הוא בדווי מן האיזור; ובדיווח אחר שלו לעיתונות (סיון תרס"ג – 1903), הוא מתאר טיול של חמישה ימים לשכם ולשומרון כאשר התלמידים משתתפים, בין היתר, בחגיגות השומר-נים על הר-גריזים לכבוד חג השבועות. דיווח זה מסיים ילין בפנייה אל קהל הקוראים, בנסותו לעורר אותם לפעילות נמרצת יותר בנושא, כשהוא מנמק זאת אחת לאחת: "גודל תועלת מסעות כאלה לבני נעורינו יוכל להבין כל היודע כמה קשורים ואחוזים סיפורי דברי-ימינו בכל צעד וצעד בארץ אבותינו. ומלבד זה הנה המסע בעצמו, הרכיבה, החיים במשך ימים אחדים על פני השדה תחת כיפת שמינו הזכים והבהירים, מראה ההרים והעמקים והמישורים ומעיינות המים... מסעות כאלה היו צריכים להיכנס בחוג פעולות כל בתי-הספר בארץ-ישראל, כי אז היו מביאים... לתלמידיהם עונג גשמי ורוחני, ותועלת לא מעטה בהבנת דברי-ימינו אשר ייגלה לפניהם כספר הגלוי".

עד כאן לגבי בית-הספר הירושלמי, ובאשר לבתי-הספר במושבות יש לציין כי גם שם נהגו מורים לצאת עם תלמידיהם לטיולים, אלא שהם לא הרחיקו לכת בטיוליהם. מורים אלה (כמו: שמחה וילקומיץ ויצחק אפשטיין מראש-פינה), הובילו את התלמידים לסיורי היכרות ולמידה רק

ב"סיפורה של גמנסיה הרצליה", ספר הפורש את תולדות תיה של הגמנסיה העברית הראשונה, מציין הכתוב כי מסעות התלמידים בארץ-ישראל הם פרי יוזמתו של אחד המורים שלה ואחר-כך אחד ממנהליה, ד"ר חיים בוגרשוב, לימים בוגר. בוגרשוב, שהיה מורה לגיאוגרפיה, העמיד מסעות אלה לא רק כפרק בלימוד הכרת מולדת, אלא גם כפרק חינוכי-ערכי בהקניית אהבת מולדת, כפי שמציין שם הכתוב: "הוא יצר את הווי הטיול בארץ... שהעזה ואפילו סכנה כרוכות בו, והפך אותו לנכס יסוד בין נכסי התרבות החדשה בארץ, לערך ציוני יישוב".

אין ספק שד"ר בוגרשוב-בוגר, שהיה מבצעם ומדריכם של מסעות אלה במשך ארבעים שנה רצופות, החדיר וגיבש את הטיול כחלק בלתי נפרד מתוכניות הלימודים בבתי-הספר, אלא שראשיתם של מסעות-תלמידים אלה, על כל המגמות החינוכיות והערכיות שלהן, החלו למעלה מחמש-עשרה שנים קודם לכן בירושלים, עם תקופת העליה הראשונה.

בית-הספר הראשון שיוזם וערך מסעות אלה היה בית-ספר "למל" שבירושלים, ואחד המתכננים והמארגנים הנלהבים לכך היה המחנך והמורה דויד ילין. בזכרונות שפירסם ילין ב"הארץ" משנת תרצ"ט (1939), הוא כותב: "זכורני עוד את ימי הוראתי בבית-הספר למל (1888-1913 – י.ב.)... ואת הטיולים שהיינו עורכים ברגל עם התלמידים בהרי יהודה ובנימין. ימים שלמים סובבנו על כל הר גבוה ועל כל גבעה רמה, וכל גיא עמק אשר לרגלם. גם התענייה בדרכים היתה מעניינת. פתאום אבדה לנו כל דרך והיינו צריכים לשלוח ילדים אל ראשי ההרים לחקור את הסביבה ולראות אם נגלית איזו דרך מרחוק או איזה כפר נידח. הלכנו ולא פחדנו, פגשנו בערבים כפריים או נכנסנו אל איזה כפר ואיש לא נגע בנו – להיפך. על כל 'שלום' קיבלנו 'שלום-מים'. ולא פעם ולא שתיים הלכנו איתנו דרך שעות להעלותנו אל דרך. זוכר הנני עוד את המדורות שהדלקנו בקוצי השדה בתעותנו בדרך בלילה אחרי מהלך היום,

הקיסר הגרמני וילהלם השני ב-1898), ועכשו גם ירחיו התפתחה יותר (בין היתר גם על-ידי יהודים שניסו מספר פעמים להתיישב במקום).

בסיפור-המסע של ילין ניכרת כבר מסורת מסוימת של מסע-תלמידים שהלכה ונתגבשה במשך השנים. קודם כל, לא רק המצטיינים זוכים במסע, אלא כולם, וכשיוצאים לדרך מעיר לגביהם המורה: "זריזים וחרוצים היו היום גם העצלים שבהם, וכנוהג שבעולם היו בפעם הזאת דווקא אלה הזריזים ביותר". שנית, התלמידים אינם מסתפקים בבגדי היום-יום שלהם אלא בוררים לעצמם אביזרים נוספים התואמים למסע, ואשר משווים לו אירה שובבה של שמחה ופורקן מעול. כך למשל ניתן למצוא תלמידים המתלבשים כמנהג התיירים האנגלים כשהם קושרים על הכובע מטפחת לבנה; אחרים מחקים את הפרשים הערביים כשהם עוטים את התרבוש האדום בכפייה; ויש שפושטים את המעיל, כמו האיטלקים, ומניחים אותו רק על הכתפיים.

התלמידים מקשטים את עגלות המסע בענפים גדולים של עצים, או במקלות אליהם הם קושרים מטפחות ומנופפים כמו בדגלים. מנהג נוסף שהלך והתגבש במסע הוא השירה בציבור. גם בסיפור של לונץ וגם בסיפור של ילין מרבית לשיר במשך המסע משירי ציון, כאשר המספר מצא לנכון לצטט שירים אלה על כל מילותיהם ובתיהם.

כאן יש לזכור כי סיפור-המסע אלה התפרסמו, בין היתר, כדרישת-שלום מארץ-ישראל, דרישת-שלום שביקש לעורר ביהודי הגולה באשר הם, את הגעגוע ואת התשוקה לבוא לארץ ולהתערות בה; לפיכך, אין ספק, שתוספת זו של שיר-ציון היה גם בה כדי להגביר את הגעגוע ולחזק את הקשר. ואכן ארץ-ישראל המתנגנת כאן במילים ובצלילים, מתקשרת בציטוטי שירים אלה – אל נופים מסוימים, מקומות מסוימים וכן אל מצב-הרוח הפרקדי את המטיילים למראהם.

טיולים של הרפתקאות

פרט למסעות ולטיולים במסגרת בית-הספר, יוצאים צעירים לטייל ולסייר גם באופן עצמאי. ואכן, הסקרנות והעניין לגבי הארץ החדשה, וההכרות עימה באמצעות המסע, דוחפים כבר אז את הנוער הארצי-ישראלי לזיום מסעות משלו. צעירים אלה יוצאים אל הדרכים במגמה להכיר את המציאות הארצי-ישראלית העכשווית, להיודע אל הלכי הרוח שבה, לעקוב אחר התפתחות המושבות החדשות, ולגלות את יושבי הארץ הזאת על כל מיעוטיה ועדותיה. יחד עם זאת מתקבלת יציאה זו גם כהרפתקאה-של-נעורים, בה מעמיד הצעיר את עצמו למבחן של התמודדות עם החוץ הלא-צפוי, המפתיע ולא פעם אף המאיים.

כך מתקבלים הדברים מסיפורו של הצעיר זלמן בן-טובים – "ימי בציר תפוחי זהב" (1896), היוצא עם שתי אחיותיו מיפו אל הפרדס היהודי הראשון שבסומייל; כך מסיפורה של חמדה בן-יהודה – "מערת צדקיהו", אודות חבורת ילדים המטיילים ליעד זה וכל הקורות אותם שם (1903); וכך מסיפוריו של זאב יעבץ – "חרבות לאתים" ו"דרך שלושת ימים".

בסיפור "חרבות לאתים" (התפרסם בשני המשכים: 1895, 1893), יוצאת מירושלים קבוצה של נוער (כשברא שם בחור בוגר), לבקר בחול-המועד של סוכות במושב הקרובה קולוניה (היא מוצא). בעוברים דרך הכפר הערבי ליפתא, הם מתעכבים על-ידי המעיין שם, כשלפתע תוקף אותם כושי גדל-מימדים, ובאֵלָה שבידו מאיים לגרשם. אלא שנערים אלה אינם עוד כמו בעבר – בגולה – נרתעים או בורחים. המסע בארץ-ישראל על ההרפתקה שבו, בא להר-

בטוח הסביבה הקרובה ביותר למושבה. שכן המורים הירושלמיים היו רובם-כולם ילידי הארץ, ששלטו בשפה הערבית והכירו מקרוב את מנהגי בני המקום ואורחותיהם. לא כן מורי המושבות, שהיו עולים חדשים ואשר הארץ ותושביה היו זרים להם. בנסיבות אלה, ניתן להבין, לא ההינו מורים אלה לצאת אל הדרכים ולהסתכן בחיי תלמידיהם.

מאידך, היו כמה מסלולים מוכרים שהפכו גם אצל מורי המושבות לטיולי חובה. אחד מהם היה הטיול לירושלים. תלמידי מקוה-ישראל, למשל, היו נוהגים לטייל כל שנה בפסח לירושלים, כשהם מוצאים את ארוחם ולינתם שם בבית-ספר "אליאנס".

דיווח אודות מסעות-תלמידים בתקופת העליה הראשונה מצוי לא רק כדיווח עיתונאי, אלא אפילו בפרסום ספרותי. מפרסומים מפורטים אלה אנו למדים על מסלולי מסעות, היכן הם עברו, תיאורים של מקומות ואתרים, הסברים גיאוגרפיים והיסטוריים הנלווים להם, וכמובן – ההווי המיוחד ההולך ונוצר בהם בקרב התלמידים והמורים. מפרסומים אלה מסתבר, למשל, שטיולי סוף-השנה של בית ספר "למל" נערכו, בדרך כלל, ליריחו, לירדן ולים-המלח. התלמידים היוצאים היו רק הבוגרים (מסיימי הכיתה השמינית), והיציאה היתה לשלושה ימים.

הסיפור הראשון

את הסיפור הראשון אודות המסעות של בית-ספר זה, שהוא למעשה עדות ראשונה של מסע-תלמידים בארץ-ישראל, אנו מוצאים בשנתון "לוח ארץ-ישראל" בעריכתו של אברהם-משה לונץ. הסיפור הוא "אורחת נערים" שהתפרסם ב-1895 ונכתב על-ידי העורך עצמו. המסע כפי שמתואר כאן התנהל באביב תרמ"ח (1888), כאשר התלמידים-המשתתפים אינם כל הבוגרים, אלא המצטיינים שבהם. כלומר: המסע ניתן להם כפרס. אמנם המורה מציע להם גם ספרים או מתנות-כסף, אבל התלמידים דוחים זאת באמרו: "במאוד במאוד הגנו מרוצים בו (במסע)... לא נחליפהו ולא נמירהו בשום פרס".

מארגן ומתכנן המסע הוא "ראש המורים", ועימו מורים והורים. המבוגרים יוצאים על סוסים ואילו התלמידים על חמורים. עם השיירה יוצא "המכלכל" – שתפקידו לדאוג למזון ולצרכי המשתתפים, ואילו "החקרים" – דואגים לבהמות.

סיפור-המסע של א.מ. לונץ הוא סיפור לימודי המשופע באינפורמציה רבה. אינפורמציה זו מתקבלת מדרך שיגם ושיחה של המטיילים שגם בשעות הארוחה (בדרך כלל ליד מעיין ותחת עץ מצל), מרביתם לחקור ולבדוק בתולדות האתרים השונים, בפני המקום, בצומח ובחי שבו. עניין מיוחד הם מגלים לגבי השמות הערביים של כל אתר, כשהם מחפשים בהם את הזיקה אל המקורות היהודיים, ובינתיים מצביעים גם על הקשר שבין ההווה לבין העבר הקדום שלנו כאן.

אלא שהמסע הוא לא רק שיחה ולימוד. בצד האינפורמצייה משלב לונץ גם את אותם פכים קטנים של אירועים שקרו אותם בדרך, ואשר מטעימים למסע את טעמו המיוחד. כמו למשל: הרכיבה על גבי החמור שלא כל הנערים בקיאים בה; החמרים המבקשים בכל הזדמנות לקצר את הדרך ולקבל כמה שיותר מהר את שכרם; או המכלכל שמגלה כי ההליכה בדרכים הגבירה את תאבונם של הנערים, וביום השלישי הם נשארים ללא מזון.

סיפור-המסע של דויד יליד "לארץ הירדן" נערך עם תלמידי בית-ספר "למל" במסלול דומה, אך חמש-עשרה שנה מאוחר יותר (1903). עכשו הדרכים הן יותר מתוקנות ואפשר לנסוע בהן גם בעגלות (חלקן תוקנו לכבוד סיורו של

שיר שהושר בטיולים

עברית עברית שפתנו
בציון בציון המעוטרת
שירת ציון שירתנו
מה היא נהדרת.

בגנים בגנים נטיילה
בציון בציון המעוטרת
יגיע כפינו נאכלה
מה היא נהדרת.

ישושו יגילו הבנים
בציון בציון המעוטרת
בבית-ספר יפו ירושלים
להוד ולתפארת.

צעירי פתח תקוה יוצאים לטיול על גבי חמורים בשנת 1896. המטיילים (מימין לשמאל): אסתר גיסין, מאיר סולק, אידלה סולק, אלישבע אפרת, מריסה אוסטשינסקי, איטה גולדשטיין, הירש, לאה גיסין.

היתה הראשונה שגילתה את המקום לבני הנעורים עוד בשנת תרס"ז (1907) והפכה ביקור זה למסורת. היה זה טיול חלוצי" (עמ' 116). והנה הורביץ מספר לנו שנערי ונערות גדרה היו מרבים לטייל למדיעין הרבה שנים קודם לכן (כידוע, גדרה, מושבתם של אנשי ביל"ו, נוסדה בחנוכה, והגדרתים ראו עצמם כ"מכבים החדשים", כפי שמתאר זאת הורביץ גם בזכרונות שלו: "חלוצי-עם אשר כחשמונאים בשעתם, גם הם רוממות-אל בגרונם... ובידיהם דגל").

מסע שזכה לתאור מפורט, הוא המסע בחנוכה 1903, בו מספר הורביץ (ב"הבוקר" 1956), כיצד יוצאים "נערי גדרה ונערותיה... להתייחד עם רוחות גבורינו החשמונאים ליד ההתלקחות הראשונה של לפיד החרות בידי מתתיהו אביהם וליד מנוחת-ניצחם באדמה ששיחררו בדמם". נראה שההליכה למודיעין בחנוכה סחפה עימה את צעירי כל הסביבה, כפי שכותב הורביץ: "ברחובות הצטרפה אלינו חבורה של הנוער המקומי, וכך צעדנו ברגל ביום בהיר וצונן... בדרך שעברה את הכפרים הערביים לוד ורמלה, שיותר מאשר כפרים גדולים לא היו אז, והדרך שהלכה והצרה עם התקרבו למודיעין, 'מודיה' בערבית, הפכה לצומת שבילים מורכבים חלוקי-אבנים וחצץ, שהצעידה בהם היתה בלתי נוחה ואף מייגעת ביותר".

בכואם לקברות המכבים מוצאים שם הנערים והנערות "שלושה בחורים שותקים, מתייחדים עם נשמות הגיבורים". היו אלה מראשונה צעירי העליה השנייה: שלמה צמח, יוסף אהרונוביץ ודוד שטרן. עד מהרה מוצאים איתם צעירי המושבות שפה משותפת, ובני הארץ מזמינים את החדשים להילוות אליהם למושבותיהם בקבלת-פנים חגיגית שנמשכת מרחובות ועד גדרה. כך שהמעמד על קברות המכבים מתקבל במסע זה, לא רק כסימן של המשך העבר, אלא כסימן של התחדשות ההווה, כסימן המפגש בין שני הדורות שהיו אמורים לעתיד-לבוא לשאת יחד במפעל החלוצי היישובי כאן, או כמו שמציג זאת הורביץ: "עד מהרה נתערבבו בינינו, או... שמא יותר נכון יהיה לומר שכל אחד מהם נעשה נקודת-מרכז שואבת לחבורות-חבורות מבינינו. כאילו היו (צעירי העליה השנייה) שיחי צבר משלנו - צבר מתורבת יותר, שכפה שלא במתכוון על צבר-הבר הארצי-הפראי משלנו (צעירי העליה הראשונה), מטובו ומשפעת התלהבותו ילידת התרבות השורשית וחובת ציון שבגולה".

כיח את השינוי הטוטאלי שחל בהם - שינוי של זקיפות-קומה לאומית ואמיצה - כך שהמפגש בין הנערים לכושי הופך קל מהרה להתמודדות... הבוגר שביניהם מצווה עליו כי ירפה מן האלה, וכאשר זה משיב לו: "מי אתה יהודי כי תצווה עלי?" תופס הבוגר באלה ושוברה לשניים, כששאר הנערים מתנפלים עליו מכל צד ומכריעים אותו.

בסיפור "דרך שלושת ימים" (1903), המסלול הוא שונה. ארבעה תלמידים מבית-הספר החקלאי מקוה-ישראל, יוצאים בחופשת הפורים לטייל ולהכיר מקרוב את מושבות יהודה (ראשון-לציון, רחובות וגדרה). במסע זה נפגשים הנערים עם גילוייה הכואבים של המציאות היישובית, שהרי בעוד שברחובות ובגדרה הם מתקבלים ברוחב-לב ובנדיבות, הנה בראשון-לציון הם נאלצים לעזבה מייד כאשר התושבים מתנצלים בפניהם שאין ביכולתם לארחם ולהלינם (כידוע, רחובות וגדרה היו מושבות של חובבי-ציון שלא תחת חסות הבארון רוטשילד, ואילו ראשון-לציון אמנם קיבלה את תמיכתה ממנו, אולם לאחר שהתקוממו מתיישביה נגד הפקידים שלו ב-1887, גזר עליהם הבארון מערכת איסורים דרקונית למדי).

לפיכך אין תימה, שאווירה-של-טיול חופשית יותר ומשור-חררת יותר, נושבת מזכרונותיו של אמנון הורביץ, הבן הראשון של גדרה (נולד 1887). וכך הוא מתאר אותה: "טיולינו הילדותיים במושבות וגם ביפו, התפתחו והיו לשגרה ולמסורת... היינו יוצאים על פי רוב ברגל נערים ונערות... כולם מתאספים היו על-יד כיכר בית-הכנסת, ובהטילים את חבילותיהם על גבי 'הבטלן', הלא הוא חמורו הזעיר של דב אריאל ליבוביץ... היתה השיחה מתפתחת ברוב התלהבות נעורים, והלהקה ככוורת דבורים מרעישה בזמזומה, היתה מפליגה בעוד חושך לדרכה". כאן יש להפנות את תשומת-הלב לעובדה, שבעוד ובירושלים משתתפי המסעות הם נערים בלבד, הרי במושבות - אלה הם נערים ונערות כאחד.

מי הגיע ראשון למודיעין?

בין המסעות ליעדים השונים שמתאר הורביץ, מזכירים גם המסעות למודיעין. והנה אם נחזור ונקרא ב"סיפורה של הגמנסיה הרצליה", מסתבר שגם לגבי יעד זה מבקשת להגמנסיה זכות ראשונים; או כפי שכתוב שם: "הגמנסיה